

II.

A nemzetismeret szociológiája mint nemzetiségismeret

A Gusti-iskola elképzelésében a monografikus szociológia végső célja: megalkotni az egész nemzetről kialakított, részletekbe menő szociográfiai atlaszt. Ily módon az „egységek” vizsgálata – a falu komplex leírása – már az induláskor nem jelentkezett öncélúan magabazárt feladatnak, eleve az egészhez viszonyított részként épült bele egy távlati, megvalósíthatósága tekintetében nagy fokon utópikus, képzeletbeli struktúrába, Románia szociológiailag mindenoldalúan kidolgozott összképébe. A „nemzetsegítés” szándékának alávetett ilyen törekvés indokolása világos volt: ahhoz, hogy segíteni lehessen a bajokon, előbb meg kell ismerni a bajt, azt, hogy min kell segíteni. Még ha ebbe az indításba nem kis pontatlanság vegyült is – ugyanis inkább a bajt, mint a baj *forrását* jelölte meg föltárandó feladatnak –, az intenció tisztaságához nem fér kétség. Nem kevésbé az ismeretelméleti megalapozás jogosságához sem, hiszen kétséget kizárva előbb tükrözni kell azt, amit meg akarunk változtatni, egyébként a módosítás a véletlenre bízott próbálkozás lenne.

Az egész Romániát felölelő szociológiai freskó a bukaresti iskola tudatában nagyarányú *nemzetismeretet* jelentett, minden monografikus felmérés külön-külön e felé tett lépésnek számított. Mivel azonban Romániában a többségi nemzettel hosszú századok óta együtt élnek egyes nemzetiségek, az egész lakosságot ábrázoló szociológiai rajznak – ennek a jövőbe projektált cél-képnek – nyilván tartalmaznia kellett e nemzetiségek életének szociológiai

másolatát is. Eképpen a *nemzetismeret* szociológiájának perspektivikusan *nemzetiségismeret*nek is kellett lennie.

A monografikus teljesség a Gusti-iskola távlati tervében összeegyeztethetetlen volt a kizárólagossággal – bármilyen formában nyilvánuljon is meg az –, hiszen az *egész ország mindenoldalú* szociológiai térképén nem lehettek fehér foltok. Az más kérdés, hogy ehhez, a gyakorlati megvalósíthatósága szempontjából álomszerűen tökéletes ismerethez vezető úton a nagyfokú exkluzivitás már jelen volt, hiszen szinte egyértelműen csak a falufelmérésekre fordították majd minden energiájukat. Az egyoldalúság ellenük fölhozott vádja ellen úgy védekeztek, hogy valahol el kell kezdeni a feltérképezést, s éppen a falu bizonyul a legalkalmasabbnak erre, ami nem jelenti azt, hogy lemondanak a távoli teljességről. Tehát egyszerűen a „sürgősségi sorrend” követeli meg az erők összpontosítását a falukutatásra.

A szociológiai nemzet- és nemzetiségismeret viszonyában ugyanez az indoklás jelentkezett. A szemhatáron, az országos szintű monografikus szintézisben helye van a nemzetiségek aprólékos megismerésének, de az a bizonyos „sürgősségi sorrend” egyelőre itt is a nemzetismeret helyezte előtérbe. Így adódott aztán az a helyzet, hogy az ország osztársadalmi szerkezete és nemzetiségi keresztmetszete szempontjából a *román falu*¹ lett a vizsgálódás elsődleges tárgya, a nemzetiségi létviszonyok, akárcsak a városi munkásság kutatása a képzeletbeli kalendarisztikus munkatervbe csak a „rögtön megoldandó feladatok” után kerülhetett.

Az érdembeli feltárás elnapolása azonban nem volt elzárkózás az ilyen irányú elemzések elől. Ha nem is fő helyen, de mindkét irányban – a nemzetiségek és a munkásság életének szociográfiai bemutatásában – egyaránt értek el részeredményeket. D. Gusti – a kölcsönös egymásrahatás eszméjének igenléseként – kiállt amellett, hogy a „nemzettudomány”-nak föl kell ölelnie a szomszédos népek, ugyanakkor az együtt élő nemzetiségek tudományos megismerését, mert az igazi nemzetismeret csak így lesz teljes.²

A hosszú távon nemzetiségismeretként is fölfogható nemzetmegismerés mint folyamat ily módon többszörösen kedvező hatást gyakorolt a romániai magyarság önismerő érdeklődésére, illetve közvetlenül is hozzájárult a szociológiai kép kiformalásához:

a. A rideg elzárkózás hiányában – igaz, kis mértékben – lehetőség nyílt arra, hogy magyar szakemberek részt vegyenek a monografikus terepmunkában, gyakorlati tapasztalatokat szerezzenek, fölhasználják ezeket a nemzetiségtükröző szociográfiai munkálatokban, s ugyanakkor hozzájáruljanak ne csak a román falu létkörülményeinek föltárásához, hanem – amennyiben ezek a felmérések magyarok által lakott vidékeket érintettek – a nemzetiségek életéről fölvett látlelet elkészítéséhez.

b. Az a tény, hogy a Gusti-konceptió a saját nemzet sorsának alapos megértését a kisebbségek életsorsának föltárásától is függővé tette, lehetőséget teremtett arra, hogy a bukaresti iskola megalapítója és tagjai kapcsolatokat építsenek ki a romániai magyar szociográfusokkal, s a nemzetiségi önértékelés sikereinek elismerésével serkentsék a nemzetiségi magunk felé fordulást.

c. A szomszédos népek megismertetésének szorgalmazása, s ezen belül a magyarországi szociográfiai munka figyelmes elemzése és méltatása a monografikus iskola közleményeiben kedvező talajt teremtett arra, hogy a romániai magyar szakemberek is fölhasználhassák a magyarországi szociológusok tapasztalatait a hazai helyzet-felmérésekben.

d. A monografikus szociológusok szakközleményei megvilágították az itt élő magyarság életvitelének egyes oldalait, s ezzel nemcsak a többségi nemzet vonatkozásában a *megismertetést*, hanem a nemzetiség számára az *önmegismerést* is szolgálták.

Vegyük szemügyre a konkrétumok szintjén ezeket a vonatkozásokat.

a. **Monografikus terepmunka – román-magyar együttműködés**

A magyar kutatók részvétele a monografisták terepmunkájában a kétoldalú egymáshoz közeledés eredménye volt. A Gusti-csoportosulás munkássága élénk érdeklődést váltott ki a hazai magyar tudományos közvéleményben, ezt az elismerő figyelmet a bukaresti iskola tagjai örömmel nyugtázták,³ a magyar szakemberek hajlandóknak mutatkoztak arra, hogy cselekvően részt vegyenek a román kollégák falumunkájában, a román szociológusok egyetértésüket fejezték ki ez iránt, s ennek nyomán megtörtént

a tényleges kapcsolatteremtés. Abban a kivételes esetben – mint amilyen helyzetben a korán elhunyt lelkes szociológus, Bakk Péter volt –, amikor magyar diák tanult a bukaresti egyetem szociológiai karán, még csak ilyen kapcsolatkeresésre sem volt szükség, hiszen a munkában való részvétel önmagától megvalósult. Az ilyen közvetlen együttműködésnek aztán rendkívül termékeny utóhatása volt: Bakk Péter például később nagyenyedi tanárkodása idején megszervezte a tanítóképzősök lapádi munkatáborát, ahol a Gusti-elképzeléseknek megfelelő felmérés folyt.⁴

A magyar társadalomkutatók bekapcsolódása a monográfiák készítésébe végső fokon belső szükségletből is fakadt: az erdélyi magyarság életének jobb megértése megkövetelte a szaktudással végzett társadalom-jellemzést, s mivel – miként az előző fejezetben a Gustihoz vezető utat jelezve kimutattuk – a hazai magyar tudományosság nem termelte ki önmagából a szociográfia műveléséhez szükséges szociológiai támasztékot, a magyar társadalomvizsgálók nyilván a bukaresti iskola műhelyében sajátíthatták el legjobban az önmagunkról szerzett tudáshoz szükséges szakismeretet és jártasságot. Hogy ez a kapcsolatlánc – önismereti szükséglet, a felkészültség szükséglete, ennek kielégítésére részvétel a román szakemberek konkrét munkájában, az ott szerzett ismeretek önmegismerő gyümölcsöztetése – mennyire létezett, azt a korabeli sajtóközlemények alapján könnyen igazolhatjuk. Íme egy konkrét érv emellett:

Kovács György a *Brassói Lapok* hasábjain megdöbentő szociográfiai pillanatképet készített Énlakáról.⁵ Fölvázolta a falu elnéptelenedését, adatokkal igazolta ezt (1910-ben 643 ember lakta, 1920-ban – igaz, közben háború volt – mindössze 659, 1923-tól 1934-ig az elhalálozottak száma mindig meghaladta a születőket, s a meghaltak mintegy 33 százaléka egy éven aluli volt), s fölvetette az orvosok felelősségének a kérdését. Halász Sándor az általánosítás felé terelte a gondolatot: a „falumunkák” javarészt csak addig jutottak, hogy megállapítsák a tényeket, s egy-egy ijesztő riportban felhívják a figyelmet valamely jelenségre, tehát csak fölírták a lázgörbét, anélkül, hogy valamit segítettek volna a helyzeten.⁶ Majd Molnár Tibor még messzebb jutott: szemtanúja volt annak a munkának, amelyet a Gusti-csapatok Szabadhelyen (Șimbăteni) végeztek, ebben a többségében román-, kis

százalékban az együtt élő nemzetiségek lakta faluban, s tapasztalta, milyen hatékony ez a tevékenység többek között az egészségügyi ellátás megismerése és megjavítása szempontjából. Éppen ezért javasolta: „A szociográfiai munka teljességét szolgálná, ha Gusti professzor, aki e csoportok beosztását végzi, a jövő esztendőben magyar diákokat is kiválogatna s ezeket az erdélyi magyarlakta falvakba küldené. A romániai falvak életéről, pontos keresztmetszetről csak az alkothat magának fogalmat, aki az erdélyi magyar falvak életét is ismeri. Enélkül a kép hézagos és hiányos”.⁷ Kérte ezt azért, mert a magyar diákok bekapcsolódása „hozzájárulna az erdélyi magyar falvak színvonalának emeléséhez is”, s végső következtetése ez: „A kisebbségi magyarság közéleti vezetői bírják rá Gusti professzort erre a lépésre és működjenek együtt vele ebben az irányban”.⁸

Erre a *Bukaresti Lapok*-ban is közölt cikkekre a *Sociologie Românească* egyetértően reagált, szükségesnek tartotta azt, hogy a magyar főiskolások ugyanolyan előzetes kiképzésben részesüljenek, mint a román kollégáik, s a csapatokban vegyenek részt magyarul tudó román egyetemisták, annak érdekében, hogy a román és magyar falvak között az analógiát ki lehessen mutatni. „Egyébként – állapították meg – a magyar diákok eddig is részt vettek csapatainkban, s együtt dolgoztak a román falu megismerésében.”⁹ Íme tehát az önismerő s magunkon segítő szükséglet – jelen esetben konkrétan az orvosi ellátottság kérdése – miként vezetett a román–magyar szociográfiai együttműködés jelentőségének mindkét oldalon megmutatózó igenléséhez.

A bukaresti szociológiai folyóirat névtelen cikkírójának megállapítása, miszerint a magyar kutatók addig is ott voltak a román falvak monografikus felmérésében, s a falusegítő munkában, valóban tény, sőt a megállapítás valamelyest kiegészíthető: nem csak a román, hanem a vegyeslakosságú, tehát magyaroktól is lakott falu kutatásából is kivették a részüket. Gondolunk itt a Temesfüvesen (Fibiș) végzett gyűjtésre. A falu – Tr. Herseni adatai szerint – 1936-ban 2191 lakost számlált, ebből 1534 román, 335 német, 311 magyar, 11 más nemzetiségű, tehát vegyeslakosságúnak számító helység volt.¹⁰ A bánási falvak akkori rákfenéje képezte a felmérés fő tárgyát: a szünetések katasztrofális csökkenése, az egyke, a 20–40 szá-

zalék között mozgó gyermekhalandóság. Ebben a munkában részt vett Bálint Zoltán orvos (és avantgardista festő) is feleségével, Bálint Máriával.¹¹ 1934-ben és 1935-ben a Gusti-elképzeléseknek megfelelően, kollektív munka folyt a faluban, az adatgyűjtést – a megismerést – itt is kiegészítette a népszolgálat.¹² A Gusti-csapatok ösztönzésére és saját kezdeményezésre új egészségügyi és művelődési létesítményt kapott a falu, az orvos-festő és felesége a községháza gyűléstermét új stílusú festményekkel díszítette, színpadot készítettek, mindezek és számos más apróságnak tűnő megvalósításuk emlékezetes maradt a vegyeslakosságú falusiak számára hosszú idő után is.¹³ E többnemzetiségű faluban végzett szociológiai falumunka – még ha aprómunkának számított is – ékes példája marad annak, hogy a román és a velük együttműködő magyar szakemberek, közös erőfeszítéssel, nemcsak ahhoz tudtak hozzájárulni, hogy gazdagodjanak az ismeretek az együtt dolgozó emberek életéről, hanem ahhoz is, hogy a különböző nemzetiségűek közelebb kerüljenek egymáshoz.

Az egylényegű, azonos célú szakmai érdeklődés a hazai szociológusok-szociográfusok mindkét – román és magyar – táborában természetszerűleg az egymást-megismeréssel járt, s ezen keresztül a közvetlen személyi kapcsolatok fölveteléhez vezetett. Jól példázza ezt a konvergenciát Venczel József pályafutása. A termékeny erdélyi kutatónak a felszabadulás előtti egész munkásságát a következő szakaszosság jellemzi: annak a fölismerése, hogy a Gusti köré csoportosulók elképzelései az itt élő magyarság önmegismerő igényeivel összhangban állnak; a monografikus szociológia elmélyült tanulmányozása; e szociológia megismertetése a magyar tudományos élet széles köreiben (lásd a szerző *A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom* című tanulmányát, amelynek jellemzésére visszatérünk); a bukaresti iskola felfigyel arra, hogy egy erdélyi magyar szociográfus a monografikus módszer alkalmazása előtt egyengeti az utat a hazai magyarság-kutatásban¹⁴; a román monografisták nem siklanak el afelett sem, hogy Venczel a Gusti-módszernek a magyar környezetben történő alkalmazásához szükségesnek tartja egyes magyar fiatalok közvetlen részvételét a monografikus tevékenységben¹⁵; ezután következik Traian Herseni meghívó levele, s a közvetlen bekapcsolódás a bukaresti iskola életébe (levéltár-tanulmányozás, neves szakemberek – Henri H. Stahl, Tr. Herseni, O. Neamțu – irányí-

tásával, műhelymunka és tereptanulmányok Újradnán [Şant])¹⁶; s végül az utolsó felvonás: a szerzett ismeretek kamatoztatása a nemzetiségi önismeretet célzó szaktanulmányokban. Bizton állíthatjuk, hogy ha Venczel Józsefnek a harmincas évek végén a bő statisztikai adatokat mozgó írásában sikerült föltárnia a hazai magyarság életének mélyebb áramlásait, úgy ez nagymértékben annak köszönhető, hogy közvetlen kapcsolatot tartott fenn a nemzetismeret célkitűzésével folytatott román szociológiai iskolával.

A személyes kontaktus más formái is ösztönzőleg befolyásolták a nemzetiségismeret, a magyar falu megsegítését célzó törekvéseket. Emlékezetes a Muşcel megyei Stăneşti-en tartott tanfolyam a falumegismerő, -patronáló munkacsapatok vezetői számára, amelyen négy magyar fiatal is részt vett: Váró György, Haáz Ferenc és Hegyi István az *Erdélyi Fiatalok* megbízásából és Bakk Péter a bukaresti „Koós Ferenc” kör részéről. Az elméleti felkészültséget tökéletesítő előadássorozat, a gyakorlati kutatás módszereivel történő ismerkedés a magyar falumunkában is gyümölcsöztesíthető ismeretekkel, tapasztalatokkal gazdagította ezeket a fiatalokat. Maga a táborozás pedig, azok a meleg szavak, amelyekkel a magyar ifjakat fogadták, az irántuk tanúsított figyelem¹⁷, az együttműködésre való hajlandóság mindkét oldalon, fényesen bizonyította: a közös tudományos érdek – a magunk-megismerése és a magunkon segítség szándéka – minden ékvesznek ellenáll.

Mivel a Gusti-szemléletben a faluföltárás és -segítés minden monográfiakészítésnél egymástól elválaszthatatlan két oldal volt, a stăneşti-i tanfolyam nagy súlyt helyezett a falufölemelés konkrét módozataira. A csapatokkal végzett felmérések gyakorlati vezérelvként fogadták el azt, hogy három egymásutáni nyári kiszállás után már a falu maga, önállóan tudja megszervezni saját tevékenységét, művelődési életét. Ez a gondolat – többek között a tanfolyam magyar hallgatóinak közvetítésével – gyökeret vert a magyar falukutatásban, az *Erdélyi Fiatalok* vagy más csoportosulások kiszállásai sem rekedtek meg a szigorúan vett adatszerző, ismerettároló és földolgozó szinten, a falusegítésben szintén az az elgondolás honosodott meg, hogy a falu ne várjon állandó kívülről jövő patronálást. A tanfolyam magyar diákjai ugyanakkor a gyakorlatban ismerték

meg, miként kell megőrizni a művelődés kincseit, hogyan kell mondjuk egy falumúzeumot megszervezni az összegyűjtött népművészeti anyagból. Az ilyen közvetlen tapasztalatok sem veszték kárba, hasznosítani lehetett őket a magyar falvak kultúr-hagyományainak tartósításakor.

A román–magyar szakember-kapcsolatoknak legtermékenyebb formáját – az elméleti fölkészülést szolgáló minden előadásnál és szemináriumnál magasabb szinten – maga a közvetlen gyakorlati munka közös végzése jelentette. Néhány erdélyi magyar ifjú számára lehetőség nyílt erre is, s így kint a terepen, felvétel közben ismerhették meg belülről ezt a széles frontú monografista akciót. A már említett Bálint Zoltánon kívül Bakk Péter és az *Erdélyi Fiatalok* egyik szerkesztője, Váró György kapcsolódott be és szerzett tapasztalatokat az 1936-os és 1937-es „kampányban” (így nevezték a nyári kiszállásokat).¹⁸ Az ilyen jártasság többszörösen értékesíthető volt a magyar falu társadalomrajzának elkészítésében.

Jól szemléltethetjük a monografikus falumunkába való személyes részvételtől az erdélyi magyar falu felméréséhez vezető pályáivet Pálffy Károly példájával. A Gusti-rendszert ismerő s vele egyetértő papnövendék azzal a meggyőződéssel közeledett a monografikus szociológiához, hogy a papoknak – a szűkebb körű vallásos természetű feladataik mellett – *népnevelő* tevékenységet kell folytatniok, s ehhez elmélyült *társadalomismeretre* van szükségük. Ennek szellemében szorgalmazta a teológiai hallgatók társadalomvizsgáló akcióit, szerinte az utolsóévesek „tanulmányi tengelyébe a társadalmi valóság kutatását és a nép nevelését kellene tenni”, a lekipásztor „ismerje meg tudományosan is azt a társadalom-darabot, amelyben él”.¹⁹ A „lélekápolás” hivatásának rendelte ugyan alá ezt a társadalomismerő funkciót, ennek ellenére az a biztatás, hogy a falu papja ne csak a parasztság *lekipásztora*, hanem egy kicsit a *testiséget* érintő kérdések szociológusa is legyen – kétségtelenül pozitív magatartás volt a maga idejében.

Nos Pálffynak ez az álláspontja nem kis mértékben annak köszönhető, hogy ő is kivette részét a monografikus terepkutatásokból, saját szemével láthatta, milyen előnyök származnak a falu számára abból, ha a falusi értelmiségiek szociográfiai pontossággal ismerik azokat, akiknek körében élnek, s akik nagymértékben rájuk hallgatnak. Nem nehéz kapcsolatot teremteni a kisebbségi lekipásztor

szociológiai képzettségét elváró 1937-es, említett állásfoglalása és az egy évvel azelőtt írt lelkes beszámolója között, amelyben a Naszód megyei Újradna (Șanț) faluban eltöltött hetek élményeinek hatása alatt bemutatta a román falukutatás páratlan komolyságát, sikereit, tudományos megalapozottságát. A szubjektív átélésből leszűrt racionális következtetés összetevői jól kidomborodnak: tudatos törekvés a román falumunka lényegének megismerésére, a megértéssel együttjáró csodálat iránta,²⁰ annak a meglátása, hogy Románia akkori állapotai tették égetően szükségessé a falujavító gyakorlati munkát²¹, s innen már csak egy lépés a rádöbbenés: ugyanaz a szükséglet ugyanilyen élesen jelentkezik a hazai magyar falu vonatkozásában, és a román példa hasznosíthatóan követhető saját etnikai kereteink közt. A lelkesedést, az érzékszervi konkrétsághoz tapadó élményszerűséget²² ily módon föl-váltotta a gyakorlati-pragmatikus lehetőségek feletti töprengés. S Pálffy ilyen irányú gondolatterelése megszívlelendő következtetéshez jutott: a kisebbségek számára két lényeges pontban sűrítette a felhasználhatóság lehetőségeit: „1. A tudományos eredményeket, a kulturális munka szempontjait átvehetjük; 2. Kulturális úton végre hozzákezdhetünk ahhoz, hogy a többség és a kisebbség között testvéri legyen a viszony, mint ahogy illik egy ország gyermekeihez”.²³ Mindebből jól kivehető, hogy a személyes részvétel a monografikus munkában a kisebbségkutatás szociográfiájának élesztőjévé vált, a követendő példa nemzetiségi önismeretre serkentett, és abban a vágyban szűrődött le, hogy a magyar művelődést – az átvehető tudományos eljárásokra támaszkodva – föl kell lendíteni.²⁴

b. A nemzetiségismeret nemzetismereti ösztönzése

A monografikus elmélet és gyakorlat nemzetismerő célkitűzéseinek és a nemzetiség-megismerő óhajainak találkozása a kölcsönös egymás iránti érdeklődés folyamában mutatkozott meg. Míg azonban a magyar oldalon a bukaresti iskola tevékenységébe történő betekintés leginkább ismeretszerző, -hasznosító tájékozódás volt, a román kollégák figyelmének fölkeltődése a hazai magyar szociográfiai irányulások iránt kevésbé a „tőlük tanulást” – bár ez a tiszteletre méltó mentalitás sem hiányzott –,

hanem inkább a magyar szaktársak eredményeinek a román olvasóközönség előtti megismertetését szolgálta. Mivel ez az ismertetés – az esetenként megmutatkozó bírálat ellenére – leginkább egyetértő értékelés volt, a bukaresti szociológiai iskola ilyen viszonyulása az Erdélyben folytatott magyar szociográfiához nyilván ösztönző tényezővé vált. Ugyancsak az önbizalom élesztését szolgálta az is, hogy a monografikus iskola megteremtője és tagjai maguk is keresték a buzdító gesztusokban gazdag személyi kapcsolatokat a magyar társadalomtudományos közélettel. A bukaresti román társadalomkutatók között a romániai magyar közélet és tudományosság olyan kiváló ismerőjét is megtalálhattuk, mint Octavian Neamțu, aki jól tájékozódott „magyarságszakértőnek” bizonyult. A hazai magyar szociográfia biztató méltatásához különös súllyal járult hozzá *Az erdélyi magyar fiatalság útja a falu felé* című magvas tanulmánya.²⁵

Neamțu egyes alapvető összefüggések elemzésével átfogó tájékoztatást adott a romániai magyarság tudományos tevékenységéről, s ezen belül a társadalomtudományi érdeklődés fölkeltődésének múltjáról. Figyelemre méltó, hogy az itt élő kisebbség társadalmi, osztályviszonyaiba helyezte bele a kérdés elemzését, s a nemzetiségi létföltartó buzgólkodást társadalmi szükségletből származtatta. A kezdeti útkereső bizonytalanság után a beilleszkedés nehézségeit legyőzve jutott el az erdélyi magyarság – Neamțu valóságnak megfelelő jellemzése szerint – oda, hogy rádöbrent: saját erőire támaszkodva kell megszerveznie létét, beleértve a szellemi életét is, csak így biztosíthatja nemzetiségi fennmaradását. Ebből az objektív szükségletből vezette le a szerző a magyarság kulturális-tudományos munkálkodásában ténylegesen létezett, egységbe olvadó kettősséget, azt, hogy a magyar művelődés személyiségei igyekeztek „egybekapcsolni a tudományos objektív elméleti igazságot kereső és kutató érdeklődést a szenvedélyes politikai, gyakorlati, a fajta-tudat és a nemzeti politikai eszmények fönntartásáért folytatott harccal”.²⁶

Még ha e megfogalmazásban homály fedi is azt, hogy az önmagunkat objektíve bemutató tudományos célkitűzés milyen politikai eszményekkel itatódik át, arra alkalmas volt, hogy ráébredjen: a tudományosság nem mentesíthet a politikumtól, a társadalomkutatás a magyarság soraiban sem lehet az elefántcsonttoronyba zárkózott tudós kizárólagos magánügye, a társadalmi valóságtudo-

mánynak fokozott mértékben pragmatikusnak kell lennie, „kapcsolatban kell állnia a politikai étellel és a magyar nemzetiség legnemesebb törekvéseivel és vágyaival”.²⁷ A politikamentesség mellett kardoskodó Gusti-tábor egyik tagjának e követelése ténymegállapításként hangzott el, s azt mutatja, hogy a „tisztá” tudományosság igyekezetével föllépő szociológus-csoport, ha önmagában nem is, de a vele párhuzamosan mozgó társadalomtudományos törekvésben – a konkrét összefüggések szintjén – igenis, meglátta a társadalomkutatásnak politikumba áthajló voltát.

A tanulmányíró meg- és egyetértő hangon nyomon kíséerte – többek között Venczel már említett falumunkát felmérő közleményén keresztül – a két szál, a tudományos (elméleti) és nemzetiséget szolgáló (gyakorlati) célirányosság egybekapcsolódását, ami a falu*ismeret* és a román államiság keretein belüli falu*megszervezés* szükségleteinek egybefonódását jelenti. Alapos helyzetismeretre vall az, ahogyan a falu felé fordulás előzményeit a következő láncszemekből összerakta: a néptől elszakadt maroknyi grófi-bárói uralkodó és vezető osztály eltűnése, anélkül, hogy úrt hagyott volna maga után; a dolgozó társadalmi rétegek arra irányuló óhaja, hogy megfelelő vezetőre találjanak; közben a „figyelman kívül hagyott, kegyetlenül kiszákmányolt, elfelejtett kis földtulajdonosok, munkások és parasztok, akiknek senki sem viselte gondját, egyre inkább nyomorba, a társadalmi bajok és a tudatlanság mélységébe süllyedtek”²⁸; megjelentek a nemzeti hanyatlás ellen lázadó írók – Ady Endre, Szabó Dezső, Móricz Zsigmond –, akik fölkelítették a nemzeti öntudatot; ehhez járult hozzá a szociológiai önébresztés Jászi-féle vonala; s mindez elvezetett az erdélyi fiatalság körében a parasztság mint legnagyobb tömegű, háttérbe szorított népcsoport élete iránti őszinte érdeklődéshez.

A parasztság-szemlélet premisszáinak ilyen értő leírása Neamțunál kiegészült azzal az értékeléssel, hogy a magyar tudományosság „faluideológiája” nemcsak szükség-szerű terméke az elődök munkálkodásának, hanem ugyanakkor az itt élő magyarság természetes és jogos önfenn-tartó vágyainak megfogalmazása is. Ez a megértő gesztus hasonlóképpen buzdítólag hatott az önfeltáró, magunkat megőrző falumunkára.

Csakhogy a „faluideológia” nem válhatott valamilyen egységes viszonyulási mód elméleti alapjává, az osztály-szempontra fölszívódott a falusegítő, -értékelő szociográfiái-

gyakorlati munkálkodás elméletébe, s szükségképpen meghatározta a paraszti egzisztencia különböző indoklású megközelítését és láttatását. Neamțu maga is fölismerte a romániai magyar falu-szociográfiában az egymásnak feszülő magatartásokat, igenlése nem a maga egészében egyetértő álláspont volt mindenféle faluszemlélettel. Félreértés áldozata lett viszont akkor, amikor a *Korunk* és az *Erdélyi Helikon* falu-álláspontjában jelentkező ellentétet észelve a „polgári és nemesi írókat és gondolkodókat, valamint klerikális alkatú értelmiségieket” tömörítő *Helikon* faluszeretét előnyben részesítette az osztályharc eszméjét valló *Korunk* ellenében. A konfúzióra az adhatott okot, hogy a *Korunk* gyakran gunyorosan bírálta a falufelemelés jelszavával álcázott narodnyikoskodó mézesmázos parasztimádatot. Neamțu ebből azt olvasta ki, hogy a *Korunk* „vehemensen ironizálja a parasztsággal szembeni széles körű megértés és szerető gyámolítás mindenféle magatartását”.²⁹

A *Korunk* megértően viszonyult a látszatoktól megtevéstett Neamțu álláspontjához, jóhiszemű tévedésnek minősítette a *Korunk-Helikon* szembeállításának ezt a módját, s tényszerűen igazolta: a marxista osztályviszonyulás a faluhoz egyáltalán nem jelenti azt, hogy a lap „elutasítóan és gunyorosan viselkedik a parasztsággal szemben s ironizálja a falumozgalom törekvéseit ellentétben a Helikkal”.³⁰ Bányai Imre *Korunk*-cikkében két alapvető ellenérvet hozott föl: egyrészt éppen ez az osztályharcos világnézetű lap volt az, amely az elsők között hívta föl a figyelmet a dolgozó parasztság válságos helyzetére, másrészt az erdélyi falumozgalom sok vonatkozásban a csehszlovákiai *Sarlók*ok visszfénye, az itteni falumunkások gyakran példaképül állítják maguk elé azokat a csehszlovákiai eszmetársakat, akik leginkább a *Korunk* hasábjain szólnak meg. Ily módon nem lehet azt állítani, hogy a *Korunk* gúnyos mosollyal kísérné az itteni faluakciókat, s a legkevésbé azt, mintha iróniája a parasztság ellen irányulna.

Gustiék kritikai élt is tartalmazó elismerő reagálásába nyilván nem mindig ilyen, lényegében félremagyarázásokból táplálkozó bírálat, hanem adott esetben indokolt fenntartás keveredett. Traian Herseni például éles kritikával ismertette Ferencz Béla *Csíkvármegye monográfiáját*³¹, s érvei meggyőzőknek tűnnek. A fiatal csíki szerző szándéka tiszteletre méltó: monográfiája (mindössze 88 oldal) „a

legrégebb időktől napjainkig” akarta bemutatni „Csíkor-szágot”, nemes önmegismerő lelkesedéssel.³² Abban azonban Herseninek kell igazat adni, hogy a vizsgálódási területek egybemosása, a részletező adathalmaz, a globális kép elhomályosítása és a tényecskék egyszerű felsorolása a „fától nem látni az erdőt” eredményhez vezetett. Ferencz Béla hangyaszorgalommal összehordta a megye minden községének legfőbb adatait, arra is gondja volt, hogy a legfontosabb családneveket felsorolja, de ezzel a módszerrel legföljebb azt érte el – s ezt Herseni is érdemül tudta be –, hogy az olvasó olyan adatokra lel ebben a könyvben, amelyeket máshol nem találna meg. Az viszont világos, hogy az önismeret nem azonos az egyes részvények halmazának ismeretével. Herseni kritikája ekképpen közvetve ugyancsak hozzájárult ahhoz, hogy a nemzetiségi önfeltárás előtt egyengesse az utat, hiszen a nem járható ösvény megjelölése is hozzásegít a jó út megtalálásához.

Gusti folyóiratait egyébként sohasem lehetett azzal vádolni, hogy elfogultság jellemezte volna az Erdélyben megjelent magyar nyelvű társadalomtudományi írások értékelésekor. Ékes példája ennek az a mód, ahogyan Anton Golopenția az emlékezetes *Metamorphosis Transylvaniae 1918–1936*-hoz viszonyult.³³ A 18 szerző könyve a monografikus iskola tagjában őszinte elismerést váltott ki. Golopenția a közlemények lényegkiemelő ismertetésével együtt nagyobb összefüggésekbe – a román államiság perspektívájába – helyezte az itteni magyarság saját magáról formált véleményét, s a „passzív rezisztenciától” a beépülésig vezető út állomásain keresztül, a magyarságon belüli megoszlás és többféle magatartásforma kidomborításával, a többségi nemzet meg a kisebbségek között a gazdasági pozíciók megszerzésében megmutatkozó konkurrencia érzékelésével eljut oda, hogy „a román nemzet és a román állam perspektívájának megfelelően kell tevékenykednünk. Ez pedig – ameddig mi előre látunk – allogén lakosságot is magába foglaló állam marad”.³⁴ A magyarokat pedig nem lehet kompakt tömegként Románia ellenségeiként kezelni, ez csak a Magyar Párt mánás vezetőinek malmára hajtaná a vizet, hiszen nekik érdekük a román állam és a romániai magyarság közötti feszültség fönntartása.

A román államiságban messze távlatokban önálló entitásként elfogadott magyarság saját maga felé fordulása-

nak kell fölfogni az „Apor Péter-i” öntükrözést – íme Golopenția álláspontja, s ez lehetővé tette azt, hogy egyetértően fölkaroljon minden olyan megnyilvánulást, amely ezen az egységes államkereten belül az önszervező célzatú megismerést, az egymásra találást szolgálta. A könyvet – politikai hovatartozása tekintetében – az elitellenes közírók munkájának tartotta, e csoportosulás programpontjai között szerepelt többek között az oligarchia eltávolítása, a földreform megvalósítása, az együttlakó népek egymáshoz közelítése. A könyvbíráló szerint ezek közül továbbra is megvalósítandó programpont leginkább az egymásra találás – a Gusti-iskola illúziójának megfelelően ugyanis Romániában a földreform lényegében megoldódott –, s ebbe a programcélba szervesül bele a közös sors, főként a közös *paraszti* sors eszméjének ébren tartása.

A monografikus elgondolásban fordulópontot jelentő földreform híveként addig is eljutott – bár a Gusti-elmélet az osztályszempontot elejtette –, hogy a nemzetiségi különbség fölé helyezze a paraszti „egysorsúságot” a földreform földbirtokos-ellenzőivel szemben. Románra fordítva s a szerzővel azonosulva idézte Győri Illés István tanulmányából: „Természetes, hogy a magyar és román paraszt egy nevezőre kerül a magyar földesúrral szemben, amikor értesül arról, hogy a földbirtokosok... tiltakozó gyűlést rendeznek a földreform ellen”.³⁵ A közös paraszti sors tudatosítása mindkét oldalon, a bukaresti iskola folyóiratának egyengető álláspontja tevékenyen hozzájárult ahhoz, hogy a nagyarányú monografikus fölmérések a magyar szociográfusoknak sokkal többet jelentsenek, mint egyszerűen a „román falu” bemutatását, a jobbára tisztán románlakta falvak leírását amolyan reprezentatív sávnak tartásuk, s meglássák benne a *de te fabula narratur*-t, a mondanivalót a magyar falvak számára.

A valóság-hű nemzetiség-megismerés bátorításához csatlakozott Golopenția azzal is, hogy fölkarolta Gaál Gábor erdélyiségre-romániaiságra vonatkozó nézeteit. (A recenziens szerint Gaál tanulmánya megérdemelné, hogy teljes egészében lefordítsák románra.) A *Korunk* főszerkesztője a művelődés, az irodalom szféráját vizsgálva állította: „elsietett transzilvániai magyar irodalomról beszélni”³⁶, s „végtelenen elhibázott tehát csak Transzilvániáról beszélni, csak Transzilvániára szűkíteni művelődésünket”.³⁷ Gaál Gábornak az az általánosítása, hogy „Transzilvánia csak egyik része Romániának”³⁸ az általános szociológiai

magyarsághoz való viszonyulás szempontjából is meggondolkoztató volt. S éppen ezt az oldalt emelte ki Golopenția. Abból, hogy a magyar nemzetiség „szélesebben él, szélesebb keretek között, más történelmi-társadalmi hagyományokkal, élettörekvésekkel szabdalt terekben, mint amennyi Transzilvánia, az egész mai Romániában”³⁹ – az következett, hogy a magunk láttatása sem szűkülhet le az erdélyi magyar falu vizsgálatára, a Kárpátok ívje nem szabhat határt az önfeltáró szociográfiának. Ez a szociológiára projektált Gaál Gábor-i gondolat egyébként – megfogalmazójától függetlenül – benne élt a monografikus iskola tagjaiban, néhány bátortalan próbálkozás már arra figyelmeztetett, hogy Órománia társadalmi szerkezetének mobilitását vizsgálva fokozottabb mértékben figyelembe kell venni a nemzetiségi szétszóródást.⁴⁰ S még ha Gaál Gábor mondta is ki a szót, az eszme ott keringett – nem egészen tudatos formában – a magyar közgondolkodásban is. Hiszen a Gaál-tanulmányt közlő kötetben a Kolozsvárt, Nagyváradot, Temesvárt, Aradot, Brassót, Marosvásárhelyt, Szatmárt s az erdélyi kisvárosokat szociográfus szemmel néző közlemények mellett megtaláljuk a *Magyarok az ókirályságban* című tanulmányt is, amely – igazat kell adnunk Golopenția-nak – elég halvány körvonalakkal ugyan, de mégis csak vázlatot készített a nem erdélyi magyarok életéről. Azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a csángó kutatásban is értek el eredményeket.⁴¹ Ekképpen tehát könnyen találkozhatott a mindkét oldalon lebegő gondolat: a romániai magyarság zömében erdélyi ugyan, de nem képezhet hermetikusan zárt egységet, számolni kell a szétszóródás természetes folyamatával, s mindkét fél szociográfusainak feladata marad ennek a jelenségnek – a kompakt román tömegek közt magyarként élő szigeteknek – társadalomtudományi értékelése. Íme a nemzetismereti szociológia miként tartalmazott részként nemzetiségszociográfiai elemeket, illetve a nemzetiség-szociográfiának mennyiben kellett a nemzetismereti szociológiára támaszkodva megközelítenie az egészbe szervesülő részt.

Az Óromániában lakó magyarság létvalóságának ábrázolásakor nyilván nemigen nyílt lehetőség arra, hogy a nagyobb apparátust követelő szociográfiai tükrözésmódszert alkalmazzák – bár szerényebb keretek között erre is sor került –, de alkalomadtán a szépirodalommal társult valóságfeltáró eszközök is alkalmassá váltak an-

nak érzékeltetésére, miként lehet a nemzetiségi karaktert megőrizve jó hazafiként helyet keresni ezekben az élet-körülményekben. Élő példája ennek Szemplér Ferenc önéletrajzi munkája,⁴² amelyet Gusti folyóirata igen kedvően fogadott.⁴³ A Bukarestben tanuló magyar diákok első nemzedékéhez tartozó Szemplér szubjektív vallomásának bemutatásakor a könyvismertető érzékeltette: mit jelent kisebbséginek lenni és maradni, s ugyanakkor tiszta lélekkel román állampolgárként megnyilvánulni, s a kettő mennyire nem zárja ki egymást.⁴⁴ Ennek a könyvnek (amelyről a recenzens így írt: „román könyv, bár magyar nyelven írták”⁴⁵) a visszhangja, az az elismerés, hogy egy irodalmár a tudományok művelőinek objektivitásával tudta megközelíteni a társadalmi problémákat, megerősítette a szociológiai látásmód pozícióit a hazai magyar irodalomban. Sajnos azonban, hogy a folytatás akkor elmaradt, ennek az egyetértő fogadtatásnak már nemigen teremhett további gyümölcse a világháború kitörésének évében.

A Gaál Gábor emlegette diszperzió elvezetett oda, hogy a fővárosban egy életképes magyar értelmiségi csoport megszervezte a maga anyanyelvi művelődési életét, létrehozta a „Koós Ferenc” kört, amelynek keretei közt most már lehetőség nyílt arra, hogy a Gusti-iskola tagjai érintkezésbe lépjenek egy szervezett tömörüléssel, s a személyi hatásukkal járuljanak hozzá az önmegismerő szándékok megvalósulásához. A falukutatás iránt fogékony bukaresti csoport tagjai – akik közül sokan a monografikus elmélet és módszer jó ismerői és követői voltak – előadássorozatot kezdeményeztek a szociográfiai munka különböző kérdéseiről, s erre D. Gustit is meghívták.⁴⁶

A „Koós Ferenc” körbe szerveződő fővárosi fiatalok – köztük mindenekelőtt a Gusti-tanítvány Bakk Péter és a monografikus anyaggyűjtésben és földolgozásban részt vevő Bálint Zoltán – személyesen ismerték Gustit, s az a tény, hogy a bukaresti iskola igen elfoglalt vezetője időt szakított a kapcsolattartásra s bátorító szavakkal válaszolt a más nemzetiségű ifjak kifejezett együttműködési óhajára, kétséget kizárva tette sarkallt az önálló nemzetiségkutatásban.⁴⁷

Gusti professzor – H. H. Stahl, Octavian Neamțu és Anton Golopenția kíséretében – részt vett a „Koós Ferenc” kör egyik ülésén, a bensőséges légkörben lezajlott találkozón szívélyesen üdvözölte a szociológia felé von-

zódó magyar fiatalokat, s kifejezte azt a meggyőződését, hogy az évszázadok óta együtt élő románok és magyarok megértik egymást, s együtt fogják kifejteni népfejlesztő munkájukat⁴⁸ A találkozási meleg hangon emlékezett meg a *Sociologie Românească* is.⁴⁹

Gusti közoktatásügyi miniszteri minőségében is sokágú emberi kapcsolatokat tartott fenn a hazai magyarság különböző köreivel, egyebek között a székelyföld iskolakörnyelményeit vizsgáló felügyelő körútja alkalmával.⁵⁰ A magyar közvélemény egyébként meglepéssel és nagy reményekkel fogadta a szociológus miniszteri kinevezését.⁵¹ Ez az optimista várakozás abból fakadt, hogy a nemzetiségek a Román Társadalomtudományi Intézet munkájában magukra nézve pozitív eredményeket tapasztaltak. „Az intézet előtt – írta Paál Árpád lapja – a pártok is csak megfigyelni való jelenségek lettek, de nem bálványok, amik körül okvetlenül hajladozni kelljen. Ugyancsak az intézet volt az első, mely a kialakult tudományos és tárgyilagos környezetben a népkisebbségek jelenségét, azok múltbeli hagyományainak a méltatását, jövődjének és elhelyezkedési rendjének a problémáját jóakarató vizsgálódás alá vette. A politikai és hatalmi vonatkozásoktól letisztítva, így a népkisebbségi kérdés is a tudományos megfigyelés higgadtságába csak a Gusti professzor útján tudott bejutni.”⁵²

A monografikus szociológia művelőinek a magyar tudományos közéletet termékenyítő befolyása – az eddig jelzettek, a személyi kapcsolatokat meghaladva – abban is megnyilvánult, hogy nem egy esetben fordításban megszólaltak magyarul, s így anyanyelvi író-olvasó viszonyba kerülve alakították a szociológiai látásmódot fölkaroló értelmiségieket. E tekintetben a *Korunk* járt élen azzal, hogy átvett és közölt tanulmányokat a *Sociologie Românească*-ból, s így – a nevezetes román számban, de máskor is – közelítette egymáshoz a román és magyar társadalomtudományi gondolkodást.⁵³

1937-ben a *Korunk* két ilyen átvett tanulmányt jelentetett meg; a romániai mezőgazdasági birtokeloszlásról Roman Cresintől⁵⁴ és a falu népességéről D. C. Georgescutól.⁵⁵ Mindkét szerző ismert monografista volt, nevükkel gyakran találkozunk a Gusti-folyóiratokban.

Jellemző, hogy a *Korunk* választása éppen erre a két közleményre esett. Mindkét írás országos összefüggéseket elemzett a statisztika segédeszközeivel, s így nem annyira

részeredményeket ért el a román falu föltárásában, hanem inkább abban volt segítségére a magyar szociográfusoknak, hogy saját felméréseiket ebben az összképben elhelyezhették.⁵⁶

A Cresin-tanulmány közvetlen értékeit a nehezen összeálló országos adatokból kiolvasott általánosítások képezik – a nagybirtokosok kezén főleg nem mezőgazdasági területek vannak, számbelileg a legfontosabb birtokos csoport az 1–3 ha-os földműveseké, s így „kétségtelenül kisgazda állam vagyunk” stb. –, közvetve pedig ez az írás eleven figyelmeztetés volt: a birtokeloszlás statisztikai adatainak a pontatlansága, a biztos források hiánya, az egymásnak ellentmondó statisztikák majdhogynem lehetlenné teszik a pontos helyzetleírást a társadalmi valóság e fontos tartozékáról, a birtokarányokról. Ezt pedig teendőként is föl lehetett fogni, s a magyar falukutató fiatalok közül nem egy igyekezett a lehetőségek határain belül a reális számszerűség birtokába jutni a magyar falvak tulajdonviszonyaira nézve, ami ismét csak nemzetiségismereti meghosszabbítás volt.

D. C. Georgescu, aki a statisztikát a falutanulmányozás egyedüli megfelelő módszerének tartotta, bő adatolással vetítette az olvasó elé az ország népességének dinamikáját. Az össztendenciák meghúzása mellett – ilyen lényegi, általános kibontakozás volt az, hogy „Románia lakosságának számbeli növekedése csaknem kizárólag a falvaknak, vagyis tulajdonképpen a parasztságnak köszönhető”⁵⁷ – a szerző a nemzetiségek életéhez kapcsolódó jelenségekre is következtetni engedett, ami ismét úgy értékelhető, mint a nemzetiségi önismeret egyik kutatási területének kijelölése. Nemcsak a nemzetiségek által is lakott Bán-ság szomorú népesedési helyzetéről van itt szó – a szerző adatai szerint az országban egyedül itt volt negatív a népszaporulat: 1930-ban 1910-hez viszonyítva 97,2 százalék –, hiszen ez a jelenség amúgy is foglalkoztatta a nemzetiségi közvéleményt, tehát e tekintetben a konkrét statisztika érvei inkább csak alátámasztották a tényállás jobb megismerésének és kiküszöbölésének szükségességét, hanem arról is, hogy a szerző közvetve és „kikövetkeztetve olyan kapcsolatok felé terelte a figyelmet, mint a városi és falusi lakosság szaporodási aránya s a magyar nemzetiségen belül a városi-falusi lakosság megoszlása közötti viszony. Gazdagon igazolt tény volt ugyanis, hogy a városi lakosság lassabban szaporodik, mint a falusi, s rea-

litás volt az is, hogy a nemzeti kisebbségek az országos aránynál nagyobb mértékben voltak városiak. Íme tehát egy újabb vizsgálódásra alkalmas nyújtó összefüggés: a városi életmód és a szaporodás kapcsolata a nemzetiségi lét mennyiségi összetevőinek biztosítása szempontjából. A *Korunk* által „romanológiának” nevezett bukaresti iskola egyik tagjának ilyen relációt-föltáró írása azonban sajnos nem talált túl nagy visszhangra a szociológiai mediatációkban.

c. **A Gusti-iskola és a magyarországi szociográfia**

A kitekintést kereső monografikus iskola közvetve fokozta a hazai magyar szociográfusok magunk-megértő érdeklődését azon keresztül is, hogy tárgyilagosan figyelemmel kísérte a magyarországi népvizsgálatot, s kiemelte a két nép önmaga felé fordulásának közös nevezőit, találkozási felületeit. A közvetett ösztönzés e tekintetben egyebek mellett abban jelentkezett, hogy Gusti folyóiratai minden alkalmat fölhasználtak arra, hogy igazolják: Délkelet-Európa e két népének gazdasági-társadalmi-művelődési életében objektív adottságként sok az azonos vonás. Fölkaroltak minden olyan megnyilvánulást, amely segítségével ezt a fedést vagy metszést igazolni lehetett.⁵⁸

A szociális és művelődési életben megmutatkozó átfeledések következtében a megoldandó feladatok, a határon inneni és túli kérdésfeltevések érvénye, a megoldási módok keresésében elért eredmények jól fölhasználhatók voltak mindkét oldalon, s a kutatási módszerek tekintetében is hasznosítani lehetett egymás tapasztalatait. Így tehát a magyarországi népkutatás termékeinek elismerő fogadtatása a bukaresti iskola lapjaiban az itt élő magyarságot is foglalkoztató olyan problémák felé irányította a figyelmet, amelyek az önvizsgálati kutatás tárgyává válhattak, most már nemcsak a közvetlen hatás eredményeként – hiszen az erdélyi magyar szociográfusok nyilván elsőkézből ismerték ezeket a magyarországi munkákat –, hanem ugyanakkor egy Európa-szerte becsült szociológiai iskola megerősítő véleményének hatására is.

A fő találkozási terület minden kétséget kizárva a faluprobléma volt. A parasztkérdés megoldásához szükséges társadalomtudományi ismeretek megszerzésének egyazon

szükséglete a parasztság többé-kevésbé azonos aránya, helyzete, mozgásiránya nemcsak azt magyarázta, miért ismerték föl Magyarországon a monografikus módszer alkalmazhatóságát,⁵⁹ hanem ugyanakkor visszakapcsolás-szerűen a különböző vizsgálódási módokkal kiformált álláspontok hazai „visszaigazolásához” is elvezetett.

Íme csak jelzésszerűen néhány ilyen, mifelénk visszakanyarodó ív: Kemese község monográfiájának⁶⁰ munkamódszere köztudottan a monografikus eljárás volt, eredményeiben – az elnéptelenedés következtében végbemenő fölbomlás megrázó ábrázolásával – azonban a minket is érintő, főleg Bánságban életkérdést jelentő szaporulat-problémára hívta föl a figyelmet, még akkor is, ha ez Bakk Péter recenziójában a Gusti-terminológiában rejtve úgy jelentkezik, hogy a magyarországi szerzők „kiemelték a szociológiai parallelizmust és kutatták a társadalmi akarat irányát”.⁶¹ Illyés Gyula *Puszták népé*-nek ismertetése visszaigazolta azt, hogy „a falusi és városi lakosság viszonya Magyarországon is ugyanolyan, mint Romániában, tehát a faluprobléma is ugyanolyan heveny, mint nálunk”.⁶² Azoknak a szomorú tényeknek, amelyeket Illyés Gyula oly meggyőzően megelevenít – annak, hogy a gépek behatolása a mezőgazdasági termelésbe miként teszi szükségtelemmé a kézi- és állati munkát, s ez hogyan hat ki a jobbagysorsnál súlyosabb körülmények között élő nincstele-
nekre; miért igazságtalanok a tulajdonviszonyok; mi történik a munkalehetőség nélkül maradottakkal és így tovább –, egytől egyig a szociográfiai vizsgálódás tárgyát kellett képezniök a pusztaiak földrajzi viszonyaihoz nem, de a társadalmi-gazdasági relációihoz nagyon is hasonló erdélyi magyar parasztság körében. A tardi helyzetben is meg lehetett látni az analógiát.⁶³ A Borsod megyei falu nyomora, az élelmezési és lakáskörülmények, a parasztság jobb élet utáni vágya, a városba özönlés mint kiütkeresés a hazai feltételek között is vizsgált és kutatásra váró szociográfiai téma volt. Tomori Viola nagyszerű tanulmánya a parasztság pszichológiájáról⁶⁴ nemcsak azt igazolta, hogy a monografista iskola nem bevallott híveinél is megtaláljuk a Gusti-rokonságot,⁶⁵ hanem azt is, hogy a paraszt-mentalitásban szintén a párhuzamos jelenségekre bukkanunk. A parasztság természethez való viszonya, e kapcsolat megváltozása s ennek kihatása a gondolkodásmódra – amit az író oly kifejezően bemutatott – szükségképpen foglalkoztatta a hazai társadalomszemlélőket is, bár

sajnos e tekintetben egyesek a legkevésbé sem a tudományos társadalompszichológiai megközelítést, hanem sokkal inkább az üres spekulációt választották, miként azt Imre Lajos tette, amikor kidolgozta a falusi ember „végtelenhez való viszonyulásának” teóriáját. (Később még szólunk erről.) Az ipar behatolása a faluba, s annak következményei a gondolkodásmódban, a kollektivitás érzésének fellazulása, a tipikusan paraszti tudat gyöngülése, a városutánczás, illetve ennek káros következményei a folklórra nézve és így tovább, mindmégannyi olyan vetület Tomori Viola könyvében, amely hazai elmékedésekre szólított föl.

A magyarországi népvizsgálóknak a Gusti-folyóiratban recenzált könyvei egytől egyig egyetlen végkövetkeztetést sugalltak: a falu sürgős segítségre szorul. Ugyanez a következtetés ivódott bele a hazai szociográfiai s – tágabban – valóságirodalomba is. A közös mondanivaló egybecsengetésének legékesebb igazolása az, hogy Bakk Péter recenziósorozatának utolsó darabja Balázs Ferenc *A rög alatt* című könyve, s a hazai népszolgálatnak elkötelezett unitárius pap falusegítő fölhívásáról szóló ismertetést olvasva szinte észre sem vette az olvasó, hogy Kemse, Tard vagy a puszta után más közegbe került. Az értelmiség falufölemelő szerepének lényege ugyanis mindkét létállapotban ugyanaz volt.

A román és magyar valóságot, a román és magyar valóságkutatást összekapcsoló híd fölépítése lehetővé tette a „többszöri visszaigazolást” is. Gondolunk itt azokra az esetekre, amikor a hazai társadalmi viszonyok és társadalomkutatás iránt elevenen érdeklődő magyarországi szakemberek meglátogatták hazánkat, érzékletes tapasztalatoakat szereztek az itt folyó komoly szociológiai munkáról, miután visszatértek őszinte elismeréssel írtak a fölhasználható „román példáról” – ez volna az első visszaigazolás –, amelyre nem kevésbé őszinte egyetértés hangján következett a második visszajelzés a Gusti-iskola részéről: a magyarországi reflektálás tudomásul vétele. Ennek a kölcsönös egyetértésnek nem kevésbé fontos vitalizáló hatása volt a hazai magyar önismereti szociográfiára. „Első” fokon annyiban, hogy a magyar vendégek a kívülállók tárgyilagosságával néha jól kitapintották a romániai magyarság életének visszásságait, megoldandó gondjait-bajait, s ezeket otthon írásaikban kertelés nélkül föltárták. Így nemcsak elmékedésre, de alaposabb megismerésre is

ösztönző vizsgálódási tárgyat szolgáltatnak az itteni társadalomkutatóknak. „Második” fokon pedig a román kollegák helyeslése lett nemcsak a határon túliak igazának alátámasztására szolgáló érv, hanem ugyanakkor belső kutatást is katalizáló anyag.

De talán konkretizáljuk ezt a kettős „feed-back”-et: Németh László – Keresztury Dezső és Boldizsár Iván társaságában – bejárta hazánkat, közvetlen összeköttetésbe lépett a falumunkásokkal, magával Gustival, a helyszínen, Les (Leșu) és Újradna (Șanț) községekben megfigyelte a monografikus munka menetét, majd hazatérve beszámolt minderről az egyedül szerkesztett folyóiratban, *A Tanú* 1935. III–IV. számában. Ebben az „első szintű” reflexióban az Erdélyben magyar nyelven folyó szociográfiai önvizsgálat elvi visszaigazolása benne volt, hiszen a képlet egyszerű: a román kutatókat mintaképnek mutatta be, kiemelte népismereti buzgalmukat, munkafegyelmüket, komolyságukat, tettekkészségüket; mivel a romániai magyar társadalomkutatás legjelesebbjei ugyanezt az utat választották, az igenlés nyilván nekik is szólt. Németh László, Boldizsár Iván, Lükő Gábor (aki nálunk megtanult románul), vagy a Romániát ugyancsak bebarangoló Mikecs László (aki könyvet írt erről az útjáról) ugyanakkor figyelmeztetett egyes tényleges ferdeségekre, mint például a szó és a tett közötti viszonyban arra a hibára, hogy sokkal többet *beszélnek* arról, mit kellene tenni a magyarság megismerése érdekében, de a *tettre* kevesebb energia jut. Az ilyen jóindulatú figyelmeztetések sem maradtak hatástalanok.

Németh László éles szemmel meglátta a romániai magyarság és a hivatalos politikai vezetők közötti ellentétet, a bajok fő okának a Magyar Párt politikáját jelölte meg, amelynek következtében ez a politikai szervezet elvesztette kapcsolatát a paraszti tömegekkel. Lényegét érintő, az igazi önismeret *sine qua non* feltételét érzékelő észrevétel volt ez, s a legnagyobb mértékben egybehangzott a hazai baloldal értékelésével. Sajnálatos azonban, hogy a falu felé forduló itteni magyar szociográfusok – kevés kivétellel – ennek ellenére sem helyeztek súlyt a politikai viszonyok fölmérésére, s legkevesbé arra, hogy a konkrét falukörnyezetben kutassák, milyen politikai meggyőződés hatja át a legnépesebb társadalmi kategóriát – a parasztságot –, s miért viszonyul a Magyar Párthoz éppen úgy, ahogyan viszonyul.

Ami most már a román részről jövő második visszajelzést illeti: Octavian Neamțu lelkiismeretesen ismertette a Romániát járt magyarországiak építő, tanulság-levonó állásfoglalását.⁶⁶ A határozott kiállás Németh László és társai mellett közvetlen céljában azt szolgálta, hogy megvédje őket a hazafiatlanság alaptalan vádjával szemben. Ismeretes ugyanis, hogy Némethéket a romániai látogatás után éppen ilyen címkével akarták ellátni a romániai helyzettel kapcsolatban kialakított véleményük miatt. Neamțu világosan leszögezte, hogy Németh László vagy Boldizsár Iván magatartása a legkevésbé nemzetellenes, ellenkezőleg, éppen a magyarság érdekeinek leghűbb kifejezése.⁶⁷

Ez a kiállás amellett, hogy a magyar hazafiság és a román valóság és -ismeret tárgyilagos, megértő szemlélete a legkevésbé sem zárja ki egymást, közvetve a hazai nemzetiségi önismeretre is kihatott. Az áttételeket így vázolhatjuk: a hazai magyarságismereti igény szövetségesre talált a határon túli hasonló színezetű magyar valóságirodalomban; a magyarországi hivatalos körök egy idő után kezdték rossz szemmel nézni a helyzetföltáró falukutatókat (Némethék megrágalmazása nem volt elszigetelt eset, ismerjük a Kemse község monográfiáját elkészítő fiatalok üldözését, köztük Kovács Imre meghurcoltatását); amilyen mértékben a magyarországi valóságirodalmat a perifériára szorították, olyan mértékben vesztett az itteni ösztönző erejéből; ebben az összefüggésben a tekintélyes Gusti-folyóirat szolidaritás-vállalása a magyarországi valóságírókkal nyilvánvalóan ilyen kerülő úton is pozitíven hatott a hazai magyarságismeretre.

A szépírás eszközeihez folyamodó író-szociográfusok munkásságának kedvező fogadtatásán kívül a monografikus iskola szócsöve a szó szűkebb értelmében vett magyarországi szociológiát is nyomon követte. Gusti maga ismertette az ottani társadalomtudomány intézményi kereteit,⁶⁸ s örömmel vette tudomásul, hogy elméletének és módszerének milyen élénk visszhangja volt a magyar szociográfusok körében.⁶⁹ Esetenként még elvi-értékelő megjegyzések is elhangzottak a magyarországi szociológiai tevékenységgel kapcsolatban, köztük orientatív jellegűek a magyarországi forrásokból is ihletődő hazai magyar Gusti-követők számára. Ilyen értékítéletet fogalmazott meg például Golopenția egy magyarországi szak-

vélemény kapcsán: Dékány István, a budapesti egyetem tanára, úgy jellemezte az 1920 utáni magyarországi szociológiai életet, mintha az elfordult volna attól a megelőző viszonyulási módtól, amely a háború előtt kizárólagosan formális-jogi szempontból kezelte a társadalmi valóságot. Golopenția helyesbített, s ez sokatmondó: „mi éppen ellenkezőleg úgy véljük, hogy a Jászi és a Huszadik Század köré tömörülő magyar szociáldemokrata ellenzéki csoport keretén belül a magyar szociológiai érdeklődés sokkal elmélyültebb volt, mint a háború utáni, a szóban forgó tanulmányban idézett [Dékány Istvánnak a *Revue Internationale de Sociologie* 1938. 1–2. számában megjelent tanulmányáról van szó] magyar szociológusok többségéé”.⁷⁰ A Jászi-vonal előnyben részesítése az ellenforradalmi horthysta rendszer hivatalos és hivatasos szociológiai irányvételével szemben nyilván betájoló értékű volt a magyarországi szociológiai irodalmat is fölhasználó hazai magyar kutatók számára. Nem kevésbé az az állásfoglalás, amely egyetértően idézte Dékányt arra nézve, hogy a falukutatásban elért eredmények Magyarországon annak is köszönhetők, hogy a szakemberek ismerik és értékelik a szomszédos országok hasonló kiadványait.

d. A nemzetiségismeret mint a nemzetismeret része

A monografikus iskola nemzettudományt modelláló ténykedésében a magunk-megismerés jelszava amolyan hallgatólagos munkamegosztásfélét jelentett a nemzetiségek irányában: mindenkinek elsősorban önmagát kell föltárnia, a nemzetiségismerethez szükséges nyersanyag összehordása, ha nem is kizárólagosan, de elsődlegesen a nemzetiségek szakembereinek hivatása. A prioritás azonban nem volt kizárólagosság. Az együttlakó nemzetiségeket a román államiság keretén belül nem idegen testként kezelő Gusti-iskola – az alapvető célkitűzéssel: a *romániai*n belül a *román*, s még ezen belül a román *paraszt* sokrétű megismertetésével együtt – gondot fordított a nemzetiségi lét különböző aspektusainak értelmezésére is.

A számos tudományágat egybefogó, a különböző területeken dolgozó szakemberek érdeklődését összehan-

goló szociológiai monográfia nyílt rendszerként alkalmazhatóvá vált arra, hogy a legkülönbözőbb politikai-ideológiai meggyőződésű értelmiségieket bevonja vonzókörébe. Ez a nemzetiség-megismerést célzó másodlagos törekvésekre is rányomta bélyegét. A bukaresti iskola égisze alatt működő sajtóorgánumok nem zárkoztak el olyan cikkek megjelentetése előtt, amelyek a legkevésbé szolgálták az itt élő nemzetiségek *reális* helyzetének megismertetését a román szakkörök előtt, s így közvetve a románul olvasó magyarok számára sem lehettek relevánsak az önmegismerés számára. Ez a helyzet érthető, hiszen a Gusti-kör nem kötelezte el magát valamilyen egységes politikai állásfoglalás mellett, s így nem vetette ki magából azokat a szerzőket, akik a magyarországi revizionista-nacionalista hangra egyazon ideológiából fakadt replikával válaszoltak. Vonatkozik ez különösképpen a Társadalmi Intézet Bánság-Körösvidéki Részlegének egyes munkatársaira, akik a nyugati országhatár közelében élve és tevékenykedve elsőkézből ismerhették meg az ellenforradalmi Magyarország reakciós köreinek uszításait, s ezeket nem kevésbé rágalmozó, valóságot ferdítő módon vizsgozták.

A fő vonulat azonban nem ez volt, hanem a magyarországi valóságírókkal rokonszenvező, s az itt élő magyarság felé megértő-megismerő érdeklődéssel közeledő szociológusok gárdájának beállítottsága, s ennek következtében Gusti folyóirataiban nem egy olyan közleményt találunk, amely számolt a realitásokkal, tényföltáró értékű, s ezen keresztül kifele a minket-megismertetést, számunkra a magunkat-megismerést szolgálta. S becsülendő mindebben az, hogy egyes esetekben az adatszerű szociográfiai ismeretek nyújtását meghaladva a kisebbség státuszának elméleti megvilágításával is igyekeztek hozzájárulni ahhoz, hogy a román államiságba szervesen beleépülő nemzetiségeknek a helyét a többségi nemzet és a kisebbségi nemzetiség egyaránt jobban megértse. E tekintetben utalhatunk Corneliu Alex. Rudescu érdekes tanulmányára az *Arhiva pentru știința și reforma socială*-ban.⁷¹

A szerző egy látszólag tisztán elméleti kérdésföltevésekből indult ki: mi a kisebbség *fogalmának* meghatározása. E teoretikus indításból azonban kiderül: nagyon is az élet veti föl ezt az egyáltalán nem spekulatív problémát, s maguk a kisebbségek szorgalmazzák leginkább a fogalom pontos definícióját, jól meghatározott gyakorlati célzattal. A

tanulmányíró messzemenően jogosnak tartotta mind politikai, mind pedig törvényhozási szempontból ezt a kisebbségi óhajt, s éppen ennek kívánt eleget tenni.

A meglevő meghatározások kritikai értékelése ugyancsak életes szempont leszögezését követelte: a kisebbség mennyiségi alsó határának megállapítását. Egyébként ugyanis könnyen alig néhány tagot számláló, mesterségesen kreált „kisebbségek” jelenhetnének meg. Romániai viszonylatban – Rudescu szerint – a 60 000 személy lehetne ez a bizonyos minimum, s ez tényleg elfogadható, racionális aránynak tűnik. Ésszerű az a gondolata is, hogy a kisebbség fogalmához hozzátartozik az állampolgárság, tehát illogikus lenne „külföldi” és „belföldi” kisebbségekről beszélni, az a népcsoport, amely saját akaratából vált „kisebbséggé” azáltal, hogy más országban telepedett le, nem várhatja el a különleges kisebbségi bánásmódot, csak a többi állampolgárral egyenlő jogokat élvezhet.

S ez a pont, ahol Rudescu érvelése a kisebbségi lét lényegét érinti állampolitikai-jogi vonatkozásban: az állam részéről megadott jogok milyenségét három kategóriába sorolta: a. a *kisebbségi minőséghez* kapcsolódóan biztosított jogok – a nyelv szabad használata a törvény előtt, jótékonysági intézmények létrehozásának és vezetésének joga, iskolák és más nevelő intézmények fenntartása, az állami alapokból való méltányos részesedés –; b. *minden alattvaló* jogai – állampolgári és politikai jogok, a nyelvhasználat joga –; c. az ország *minden lakosának* (a külföldi állampolgároknak is) biztosított jogok – az életük, szabadságuk védelme stb. E kijelentések mögött nem találjuk meg a valóságfedezetet – hiszen a polgári-földesúri állam csak formálisan hirdette meg a szabadságjogokat. De az a tény, hogy a szerző a kisebbségiség fogalmi tartalmába sorolta ezt a bizonyos „többség-jogot”, kétségtelenül hozzájárult, ha nem is a realitásnak, de az eszményi nemzetiségi-államjogi helyzetnek a tudatosításához.

A tanulmányíró három koncentrikus körrel ábrázolta ezt a jogi helyzetet, a minden lakost, minden alattvalót és minden nemzetiséghez tartozó egyént átfogó körrel, amelyek az itt felsorolt sorrendben helyezkednek el egymásban. A kisebbség fogalmi köre a legkisebb, benne van a másik kettőben, amiből paradoxonszerű következtetés kerekedik ki: az igazi nemzetiségi egyenjogúság Rudescu sémája szerint azt jelenti, hogy a kisebbségieknek több jo-

guk kell hogy legyen, mint a többségieknek: azonos jogaik vannak mindazokkal, akik az ország területén laknak, akik az ország állampolgárai, s ezen felül rendelkeznek azokkal a jogokkal, amelyekkel kisebbségi mivoltukban csak ők rendelkezhetnek. A nemzeti kérdés marxista-leninista megoldási módjának bár az ismeretét – s legkevésbé ennek érvényesítését – még csak föl sem tételhetjük e tipikusan polgári mentalitású szerző esetében, ennek ellenére ez az elvi álláspontja, akarata ellenére, megláttatta azt, „miként is kellene lennie a dolgoknak”. Persze nem elhanyagolható az sem, amit Rudescu e koncentrikusság érvényesülésében feltételként jelölt meg: a legkisebb kör tagjai az *alattvalói* minőségbe tartozó körön belül találhatóak, s e kvalitásuk tettekben történő igazolásával lesznek a kisebbségi jogok élvezői. A kor viszonyai között nyilván az államvezetésnek híven engedelmeskedő alattvalóra kellett gondolni, más pozitív tartalommal azonban, a jó hazafiság értelmében – ismét egyáltalán nem a szerző elképzelésében – akár az igazi nemzetiségi egyenjogúság előfeltételére is gondolhatunk.

C. A. Rudescu elméleti eszmefuttatásának volt egy közvetlenül a gyakorlati önmegismeréshez vezető elágazása is: az a kérdés, kik azok, akik ebben a nemzetiségi státus-helyzetben vannak, mi dönti el azt, hogy valaki része vagy sem e kis alapterületű körnek. A szerző építő következtetések kibontására alkalmas választ adott: egyedül csak maga az az alany, aki ide tartozónak érzi magát. Lezögezte: „a különleges, előnyben részesítő rendszer formáját öltő faji, nyelvi és vallási kisebbségvédelemben az akaratlagos elem abszolút kritérium, ez szabja meg azt, hogy kik azok a személyek, akik élvezhetik ezt az elbánásmódot”.⁷² Vagyis: mindenki maga dönti el, milyen nemzetiséghez tartozik, külsődleges ismérvek alapján senkit sem lehet „besorolni” valahova. Ennek az elvnek az alkalmazása nemcsak abban konkretizálódhatott, hogy megjelölte a nemzetiségi megismerés tartalmi körét annak alapján, hogy a „magukat magyarnak vallók” lesznek a magunk felé forduló ismeretföltáró tevékenységnek tárgyai, hanem ugyanakkor számos lényeges részletkérdés megvilágításában is tájékoztató jellegű volt. Mint például az anyanyelvi oktatásban. A szerző maga állapította meg: „valamely tanuló vagy gyerek anyanyelvének megjelölésekor *csakis* a nevelésük tekintetében ténylegesen felelős személy *szóbeli és írásbeli nyilatkozatát* lehet figyelembe venni”.⁷³

A nemzetiségi hovatartozás problémájának ilyen szubjektív tényezőkhöz kötött *objektív* eldöntése – ha következetesen alkalmazták volna – sok nehézséget eltüntetett volna a Gusti-elmélet alapján folytatott terepfölmérések alkalmával, érvényesítése viszont hozzájárult a magyaroktól is lakott vidékek jobb megismeréséhez. Utalhatunk itt arra, milyen zavarokat okozott a konkrét kutatásban a nemzetiségi hovatartozás eldöntése felületi ismérvek alapján. Általában a név és a vallás volt a kiindulópont, de menet közben kiderült, mennyire nem megbízható ez a két támpont.

A fenti megállapítás példázására megemlíthetjük Vasilie Ileának egyik, Máramarosszigetről szóló szociográfiai tanulmányát, amelyben a városkép kivetítésekor nem elhanyagolható szempontja a nemzetiségi megoszlás, de biztos nemzetiség-fogalom hiányában önellentmondásokba bonyolódik.⁷⁴ A nemzetiségek e kaleidoszkópjában, ahol románok, magyarok, németek, rutének, zsidók, cigányok együtt élnek és dolgoznak, a nemzetiségek egymáshoz való viszonyának vizsgálatát ugyancsak megnehezítette az, hogy a vallás szerinti kritérium nem fedte a nyelvi megoszlást, vagy nem egyezett az önbevallás szerinti hovatartozással. A tényeket lelkiismeretesen leíró szerző – aki ezzel hozzájárult egy soknemzetiségű városnak a nemzetiségek számára is valamit mondó bemutatásához – nem vette észre, hogy a mesterségesen létrehozott megosztottság, a nemzetiségi-nyelvi-vallási differenciák fölnagyítása, s a „hovatartozás érzése” elé helyezése éppen ahhoz járult hozzá, amit ő maga elmarasztalóan jelzett: „határtalanul eltúlozzák a különbségeket, megnemértés, fondorlat és gyűlölködés születik, s mindez megghiúsít számos jó kezdeményezést”.⁷⁵

A nemzetiséghez tartozásnak a személyi véleményétől független eldöntése más összefüggésben is zavart okozott. Gusti folyóirataiban például egyes szerzők a névelemzés és a felekezeti alapján közelítették meg a vegyesházasságok szociológiai problémáját, s ha az ilyen felmérések csak féleredménnyel jártak (persze ezek a féleredmények is hasznos önmegismerő értéket jelentettek az itt élő magyarság számára), akkor ez a kiindulópont határozatlanságának a következménye.

A *Sociologie Românească* lapjain Petru Rămneanțu könyve⁷⁶ kapcsán eszmecsere bontakozott ki a vegyesházasságok száma, jelentősége, értékelése körül; ez közvetle-

nül érintette a romániai magyarságot is, hiszen az ilyen házasságkötések tendenciájának föltárása hozzátartozott a nemzetiségi helyzetismerethez. A terjedelmes statisztikai apparátust felhasználó könyv vitája során a Gusti-folyóirat a tényeket értékelve-értelmezve átvitt a köztudatba néhány, az itt élő magyarság számára is beszédes gondolatot. Már az ilyen házasságok gyakoriságát visszaadó számadatok is érdekesek. (Rămneantu felmérése egyébként igen reprezentatív volt, hiszen az 1920–1937 közötti egész időszakot átfogta, s Erdély minden városának, municípiumának [egyedül Petrozsény kivételével] ide vágó adatait feldolgozta.) A megvizsgáltak közül a magyar férfiak 82,3, a nők 71,1 százalékban kötöttek endogám (azonos nemzetiségek közötti) házasságot, ez az arány a román férfiaknál alacsonyabb (69,1%), a nőknél viszont magasabb (82,5%). A számarányokból az volt kivehető, hogy a két különböző nemzetiségű fél házassága leggyakoribb a román férfiak esetében, a magyar nők viszont nagyobb arányban házasodtak össze más nemzetiségűekkel, mint a románok, a román férfiak háromszor annyi házasságot kötöttek magyar lánnyal, mint a magyar férfiak román lánnyal.

Érdekes az ilyen házasságok területi eloszlására vonatkozó elemzés. Kiderült, hogy Erdély egyes részein a román férfiak többsége (50%+1) magyar lányokkal házasodik össze (Gyergyószentmiklóson 66,7%. Kézdivásárhelyen 65,5%, Udvarhelyen 53,1%, Szalontán 59,1% stb.), amiből a következtetés nyilvánvaló volt: a vegyesházasságok a társadalmi környezet függvényei, vonatkozik ez különösképpen egyes foglalkozásokra, így például a vegyeslakosságú környezetbe került román tisztviselőkre. Különbözőben a vegyesházasság és a férfiak foglalkozása közötti korreláció ugyancsak érdekes tényekre derített fényt. Magyar viszonylatban ilyen volt az endogám házasságok aránya: állami tisztviselők: 82,2, magántisztviselők: 80,8, tisztek, altisztek: 74,1, szabadfoglalkozásúak: 84,4, mesteremberek: 81,5, földművesek 89,8, mások 80,8 százalék.⁷⁷ Látható tehát, hogy a magyar környezetben az exogám házasságok száma legkevesebb volt falun, az egyes mesterségek, s a velük járó környezetváltozás (tisztek, altisztek) pedig – a fentebb jelzett román vonatkozással analóg módon – ugyancsak befolyásolja az ilyen házasságkötések mennyiségi arányait. Életteli adatok voltak azok is, amelyek igazolták: az exogám és endogám házasságok között

tartósság tekintetében nincs lényeges eltérés, a válások száma nagyjából arányosan oszlott meg közöttük.

A nemzetiségi hovatartozás eldöntésének kritériumában – név és felekezet – rejlő ingatagságon kívül a házasságokat nemzetiségi szempontból vizsgáló szociológusok elemzéseit egy másik bizonytalanság is jellemezte, az, hogy legnagyobbbrészt elhomályosultak e jelenség mögött a fő determinánsok, az anyagi-gazdasági tényezők. Egyedül Mihai Seleuşean tett ilyen tartalmú utalást, amikor a Rămneanţu feltárta helyzetet, s ezen belül azt, hogy a román férfiak nagyobb arányban kötnek vegyesházasságot, azzal is magyarázta, hogy még nem erősödött meg kellőképpen a román polgári osztály, a mesterségeket űző románoknak csak néhány évtized múlva lesznek „polgári” módon férjhez adható lányaik, így – főleg a román tisztviselők közül – sokakat csábít az ilyen lehetőségekkel rendelkező magyar lányokkal kötendő házasság.⁷⁸

A Gusti-folyóirat a vegyesházasságokat a szociológia látóterébe helyezve kétségtelenül nemzetiség-megismerő feladatot is betöltött. Egy mesterségesen sem nem erőszokolható, de meg sem akadályozható folyamatba nyújtott betekintést, s még ha e tendencia megítélésébe erősen disszonáns hangok keveredtek is, a tényfeltárás érdemét az említett könyv szerzőjétől és a jelenség fölött vitatkozóktól nem lehet megtagadni. Széthangzónak nevezhetjük azt a megítélést, amely „nemzethigéniai” szempontból természetellenesnek és megakadályozandónak tartotta ezt a „keveredést”, s ennek megfelelően intézkedéseket sürgetett (ez lett volna a „fajtisztaság” megőrzését szorgalmazó kinövés), de nem kevésbé visszatetsző volt az az álláspont is, amely az exogám házasságokat kizárólag a teljes fölszívódás értelmében fogadta el, eladdig, hogy az ilyen házasságból született gyermekeket el akarta zárni az elől, hogy más műveltséget is szerezhessenek, mint a románt.⁷⁹

A nemzetiségi életformát tényszerűen ábrázoló írások tekintélyes része a monografikus iskola bánáság-körösvidéki részlegének, az *Institutul Social Banat-Crişana*-nak patronálásával indított folyóiratban (*Revista Institutului Social Banat-Crişana*) jelent meg. Ez az intézet Gusti kezdeményezésére 1932 májusában jött létre Temesvár központtal, szervezeti szabályzatában elkötelezte magát a monografikus módszer és elmélet alkalmazása mellett, s ennek értelmében a vidék sokoldalú szociográfiai leírását

tűzte ki célul, beleértve ebbe az itt élő nemzetiségek életkörülményeinek a felmérését is. Egyébként ez a törekvés szervezetileg is tükröződött: az egyik osztályt – a hatodikat – „kisebbségi szekciónak” nevezték, s feladata volt nyomon követni nemcsak a határokon túl élő román kisebbség, hanem az ország e részében lakó nem román lakosság életalakulását is.

A folyóiratban – a hangadók osztálymagatartásának megfelelően – számos rosszindulatú anyag jelent meg e tartományokban lakó kisebbségekről, szinte vezérmotívummá vált például az, hogy a főhatalomváltozás ellenére a gazdasági kulcspozíciók továbbra is a kisebbségek kezében maradtak, s ez minden baj forrása ezen a vidéken. Tipikus mentegetőzés volt ez olyan körülmények között, amikor a gazdasági válság átfogta az egész országot, s amikor a szociológiát bizonyos politikai eszmények igazolására felhasználó közírók a gazdasági nehézségeket nem származtathatták magukból a tőkés viszonyokból, bűnbaknak *bizonyos nemzetiségű* tőkéseket s az általuk folytatott gazdaságpolitikát jelölték meg. Az ilyen hangvételű írások sokban nem járulhattak hozzá a nyugati országrészek nemzetiségei reális helyzetének föltárásához, legföljebb az adathalmaz sűrűje mögött derenghetett föl az, hogy a tőke megoszlásban, az egyes foglalkozási ágakban milyen nemzetiségi arányok lehettek. (Azért csak derenghetett, mert a kép elfogultan fölnagyított volt.)

Találunk azonban a folyóiratban becsületes szándékkal megírt értekezéseket is, olyanokat, amelyek – a nemzetiségek önálló művelődésre való jogát elismerve s a román államszervezet szerves elemeként elfogadva őket – igyekeztek minden harag és szemrehányás nélkül messze távlatú létében elfogadni és jellemezni a bánági vagy bihari nem román etnikai közösségeket, s a hozzájuk való viszonyt. Jó példája ennek az együttélést adottságként kezelő viszonyulási módnak Sabin Evuțian tanulmánya a bánági és körösvidéki iskolapolitikáról.⁸⁰ A szerző miután részletekbe menően s grafikusán ábrázolva szemléltette a nemzetiségi iskolahelyzetet e nyugati országrészben – s ezen belül a magyar nyelvű oktatást bemutatva nemzetiség-megismertető s magunkat megismerő funkciót is betöltött – eljutott néhány principiális következtetéshez, s ezek közül a leglényegesebbhez: „A többségi őslakosság mellett a kisebbségi nemzetiségek, a román állam több mint nagylelkű iskolapolitikájának következtében, kul-

turális szempontból (az elemi és középfokú oktatás tekintetében) számarányuknak megfelelően beleépültek az államiságba”.⁸¹ Eltekintve attól, hogy egy tanfelügyelőnek az állam oktatáspolitikája iránti apologetikus álláspontja lapul meg ebben a leülepített következtetésben, hiszen azt sugallja: a tőkés-földesúri államrend *mindent*, sőt a mindennél is *többet* megtett a kisebbségek anyanyelvű oktatása érdekében, a grafikonok nyelvéről az elvek nyelvére történő átmenet egy alapvető tétel nyílt elismerését jelenti: a kisebbségeknek joguk van számarányuknak megfelelően anyanyelvükön tanulni, vagyis az iskolarendszernek tükröznie kell a lakosság nemzetiségi összetételét.

Jellemző, hogy Evuțiannak ez az állásfoglalása a folyóiratban ellenérzést váltott ki azok részéről, akik éppen az állam „több mint nagylelkű”-nek nevezett iskolapolitikájával nem voltak megelégedve, s a többségi nemzet iskoláinak számarányát, működési körülményeit elégtelennek tartották. Traian Topliceanu például, akit a legkevésbé sem lehet úgy jellemezni, mint a nemzetiségi anyanyelvű oktatáshoz megértően viszonyuló, jóindulatú szerzőt, idézte Evuțian általunk is közölt mondatát azzal a rosszállással, hogy hiányzik belőle a folytatás, az, hogy – szerinte – csak a kisebbségek örülhetnek a szükségleteiknek megfelelő iskolahálózatnak.⁸²

A szerző a tényeket oly módon sorakoztatta föl, hogy azok önmagukban visszásaknak tűnhettek. Babsa (Babșa) községben például 104 tanulóra jutott egy román, 43-ra egy magyar tanító. A szerinte „mértányosnak” nevezhető megoldás azonban lényegében a nemzetiségi oktatás fölszámolása lett volna. (Így számol: ha Beregszóban [Bereg-săul] 24 német tanulóra van 1 német, 181 román tanulóra 3 román tanító, akkor a németeket és románokat összekeverve 205 tanulóra 4 román tanítót kellene kinevezni, s így minden osztályban 45+6 tanuló lenne, akik persze románul tanulnának.)

A Gusti-iskola bánági szócsövében azonban a nemzetiségek oktatás-helyzetéről készített szociográfiai térkép nem mindig vezetett a tények ilyen elfogult értelmezéséhez. Az Evuțian kérdéskezelését jellemző megértő, a nemzetiségek létét és önálló művelődését tényként elfogadó álláspont más szerzőknél is kifejezésre jutott. Ascaniu Crișan iskolaigazgató például a szociográfia eszközeivel, a statisztikai adatok fényében leírta az aradi „Moise Nicoară” iskola népesség-mozgását, egyebek között a nemzetiségi

megoszlás tekintetében, s ezt az itt élő magyarság iskola-helyzetének „csepp a tengerben” bemutatásaként önismerő szerepe miatt is értékelhetjük.⁸³ A százalékok és korrelációk, diagrammák és táblázatok mögött azonban itt is minden tényszerűségnél többet mond a szerző elvi viszonyulása a kérdéshez: „Az elnemzetlenítés politikája távol áll a román iskola elgondolásaitól. Ennek egyetlen célja, hogy jó legyen, hogy komoly műveltséget biztosítson. A kisebbségek iránta tanúsított bizalma a legékeszölőbb bizonyítéka annak, hogy a marosmenti román líceum művelődési intézmény, s egyáltalán nem az elnemzetlenítés melegágya”.⁸⁴ Ismét csak eltekintve az apologetikus hátsó gondolattól, annak elkendőzésétől, hogy a kisebbségek elnemzetlenítése ellen a legfőbb eszköz az anyanyelvű tanulás, az iskolaigazgató határozott állásfoglalása amellet, hogy az iskolának semmilyen körülmények között nem lehet szerepe kiölni a tanulóól a nemzetiségi hovatartozás érzését, kétségkívül tiszteletre méltó állásfoglalás volt.

A romániai magyarság művelődési-művészeti-oktatási helyzete olyan pászma volt, amelyet a monografikus iskola lapjai – az iskolahelyzet értékelését meghaladva – igyekeztek átfogóbban tükrözni. Ezen belül helyzet-felismerő minőséggel bírt az erdélyi magyarság számára például az írástudatlanság országos megoszlására vonatkozó vizsgálódás, az egyetemi hallgatók életét mérlegelő föl-mérés, amely a nemzetiségi megoszlásra nézve is tartalmazott adatokat, vagy – kivételes esetekben – a nemzetiségek lakta vidékek népművészeti alkotásainak szociográfiai értékelése.

Az *Arhiva pentru știința și reforma socială* című Gus-ti-lap az 1930-as népszámlálás adatainak fényében meg-döböntő állapotokat tárt föl az írástudatlanság kapcsán, s ez elgondolkoztató következtetéseket involvált a magyar nyelvű oktatás feladataira nézve is. A székelylakta me-gyékben általában az országos arányoknál kedvezőbb volt a helyzet – Udvarhely 85,0 százalékkal, Háromszék 84,2 százalékkal például jóval fölötte állt az írástudók országos 57 százalékos átlagán –, töprengésre adott okot vi-szont az, hogy míg Háromszéken az írástudó férfiak és nők közötti viszony igen kedvezően alakult – a férfiak 86,4, a nők 82,2 százalékan tudtak írni – addig más, magyarok által is lakott vidékeken az írástudó asszonyok számaránya igen alacsonynak bizonyult, így Biharban csak 54,4 száza-

lékot ért el.⁸⁵ Az iskolavégzettség vonatkozásában is kitűnt számos tennivaló a magyarságra nézve, az, hogy Háromszéken vagy Udvarhelyen például csak a falusi lakosság 0,4 százaléka végzett egyetemet, olyan adat, amely azonnal átváltható volt tennivalóvá.

A magyar nemzetiségű fiataloknak a főiskola felé történő irányításában jelentkező alapvető hiányosságok egyébként az egyetemi hallgatók életkörülményeit vizsgáló szociográfiai felmérésekből is kidomborodtak. (Nem véletlen, hogy a magyar szociográfusok, mindenekelőtt Venczel József, olyan nagy súlyt helyeztek a magyar főiskolai hallgatók körében végzett, a Gustiékéhoz hasonló elemzésekre, de erről majd később.) A Roman Cresin közölte adatokból ugyanis kitűnt, hogy 1930-ban a bukaresti egyetem bölcsészkarán mindössze 7 magyar anyanyelvű hallgató volt a bevallása szerint magyarul is olvasó 35 diák között.⁸⁶

A magyar művelődés szociográfiai jellemzésében kivételes súlya volt annak, hogy a monografikus iskolába bekapcsolódó szakemberek esetenként a magyar nemzetiségű lakosság népművészeti alkotásait is elemzés tárgyává tették. Itt említhetjük meg Mac Constantinescu rangos tanulmányát, amelyben összevetette a fogarasi Drágosban (Drăguș) és az udvarhelyi Korondon készített népi kerámiát.⁸⁷ A magyar informátoroktól (Mihály Béla, Fekete Dániel, Józsa Sándor, Balázs Márton, Balázs József, Bajkó Ferenc, Katona Sándor, Koncz Sándor, Katona János) szerzett anyag alapján, képillusztrációkkal kísérvé leírta a „kompakt székely vidék” e falujának – amelynek „majdnem minden lakosa kisipari kerámia készítésével foglalkozik” – mintegy 200 fazekasműhelyében folyó tevékenységét, a munkafolyamat technikáját, hagyományait, s ezzel nemcsak a román szakemberek, hanem a Gusti-lapját önismereti céllal olvasó magyar érdeklődők számára is ismertté tette ezt a gazdag népművészeti értékalkotást.